

NAŠ DALJNI BLIŽNJI SVET

Sklepne misli k Cankarjevim Podobam iz sanj

Arnaldo
Bressan

I

Čeprav se založništvo tudi v Italiji otepa z najrazličnejšimi težavami, z zadovoljstvom ugotavljamo, da so prav zadnja leta med najugodnejšimi za našo literaturo. Še posebej velja to za Cankarja, ki doživlja nove prevode, prodornejše interpretacije in razveseljivo odzivnost med bralci. Hlapcu Jerneju in Martinu Kačurju v odličnem prevodu in s spremno besedo Arnalda Bressana se tokrat pridružujejo še

Hiša Marije Pomočnice in Podobe iz sanj. In prav ta zadnja Cankarjeva knjiga (prevedla jo je Djomira Fabjan Bajc) utegne biti za italijanskega bralca zanimiva tudi s širšega kulturnega vidika, saj je opremljena kar z dvema spremnima besediloma z opaznimi razlikami zlasti v interpretaciji ideje in sporočila *Podob* (Alojz Rebula in Arnaldo Bressan). Ob pričujoči objavi Bressanovega zapisa o Cankarju lahko ponovimo razveseljivo ugotovitev, da je prav A. Bressan s svojimi prevodi, tehničnimi spremnimi besedami, z zelo odmevno radijsko adaptacijo *Hlapca Jerneja* mnogo pripomogel, da so vsaj nekatera imena naše literature postala dostopna tudi v Italiji, ki prav v odnosu do naše kulturne in umetniške ustvarjalnosti je in ostaja resnično »naš daljni bližnji svet«. Ur.

Nobeno Cankarjevo delo ni doživelo tako obširnih odmevov, tako hrupnih soglasij in obenem molka kakor prav *Podobe iz sanj*.

Od trenutka, ko je knjiga izšla, se pravi sredi decembra 1917, pa do pomladi 1918, jo je celoten slovenski tisk — razen socialdemokratskega — pozdravljal kot popolnoma novo delo na pisateljevi umetniški in življenjski poti pa tudi v slovenski literaturi nasploh. Poudarki kritike so segali od zanesenega poveličevanja do ganjenih hvalnic.

»V *Podobah*«, piše v ugledni reviji *Mentor* Ivan Pregelj, »stoji pred nami nov človek, nov mislec, nov pesnik«; *Podobe iz sanj* opisuje kot »prečudno lepo in kulturno zanimivo elegijo: slovensko in hkrati človečansko«, »njegov jezik je ogledalo vse lepote slovenske govorice«, tu »je njegov umetniški simbolizem postal simbolizem časa in slovenskega čuvstva.«

Vplivni *Ljubljanski zvon*, ki je leta 1915 objavil nekatere črtice iz *Podob iz sanj*, prav nič ne zaostaja s svojimi pohvalami; delo presoja kot »prave bisere naše proze«, »globoki epos naše sedanjosti«, »brevir za bodočnost.«

Kritik v *Času* jasno poudarja ideološki moralizem kot izvir svojega navdušenja — in s tem navdušenja katoliškega kroga — in piše: »Tega otrovnega fatalizma in pesimizma v zadnjem Cankarjevem delu ni. Nasprotno, iz *Podob iz sanj* se jasneje in jasneje izločujejo tiste tri življenjapolne ideje, ki so vir najlepšega optimizma: mati — domovina — Bog! Zato smo te knjige veseli.«

Književni jug se sklicuje na isti odlomek, s katerim se je obširno ukvarjal *Čas*, in poudarja: »To ni knjiga, to je molitev našega trpljenja.« Po piščevem prepričanju (Ivan Lah) gre nasploh za »Najlepšo knjigo naše literature«, morda celo »več nego samo naše literature«. Zato nič čudnega, da ji želi »mnogo mnogo« bralcev.

Liberalci in katoliki torej kar tekmujejo s pohvalami, vendar reakcija socialdemokratov, molk, ni nič manj odmevna.

Dne 28. decembra se *Naprej*, glasilo jugoslovanske socialdemokratske stranke, omejuje na kratko notico, iz katere veje očitna zadrega: »Po daljšem odmoru smo dobili zopet Cankarjevo delo, ki nima pomena le za sedanje dneve strahote, temveč ki ima trajno vrednost. Še posebej priporočati Cankarjevo knjigo bi bilo pač odveč.« In po teh skopih in dvoumnih besedah meseci in meseci molka. Prva nekoliko topleje obarvana, čeprav še vedno razmeroma zadržana recenzija, se pojavi februarja 1918 v reviji *Učiteljski tovariš*, ki simpatizira s socialdemokrati. Pisec (Engelbert Gangl) sicer ne omenja odmevov, ki so jih zbudile *Podobe iz sanj*, vendar pa na koncu povzema njihov pomen s temi besedami: »Kako umevamo ta čas in s kakimi pogledi zremo v bodočnost — o tem govori ta Cankarjeva knjiga: v srcu nož — pred nami življenje!« Besede, ki nas resnično puščajo v negotovosti.

II

In Cankar? Te mesece preživlja s silovito intenzivnostjo, ki ga je na koncu zlomila. »Zaklenjen v noč svoje groze, zavržen, odsekan od živega drevesa,« je končal *Podobe iz sanj* malo prej, preden se je Ljubljana ovesila z zastavami zaradi avstro-ogrske zmage pri Kobaridu; vendar žolto-črni prapori niso imeli nič več prihodnosti kot »gospod stotnik« in »general smrt«, ki sta jih držala kvišku: skope avtobiografske vrstice, ki stojijo na začetku knjige, zvenijo tako, kot bi bile napisane že v nekem drugem obdobju. Ko je knjiga v tiskarni, se peterburški delavci — z »veliko mašo«, ki jo tam imenujejo revolucija — osvobodijo grozot, ki jih opisuje Cankar; ko knjiga izide, se njihova vlada pogaja za mir s cesarstvi in razbije na kosce vojno fronto, iz katere se je rodila.

Januarja 1918 *Podobe iz sanj* ne stopajo na svojo pot samo sredi plime hvalnic, ampak tudi sredi plime stavk in manifestacij, ki konec meseca doživijo svoj vrhunec v apokaliptični kotorski vstaji: *Finis Austriae*, konec Avstrije, konec Avstrije, ki ga je že dolgo napovedovala beda njenih ljudstev, so upori samo še pospešili. Mornarji, ki dvignejo rdečo zastavo na admiralski ladji in še na kakih štiridesetih vojnih ladjah cesarskega ladjevja, so Slovenci in Hrvati, vendar tudi Avstrijci in Madžari, Čehi, Poljaki in Italijani: pripadajo vsem narodom, ki bodo prav kmalu razdejali tisočletno zgodovino in gospostvo Habsburžanov.

Februarja nemško ladjevje zaduši vstajo: toda prikaz postreljenih revolucionarnih mornarjev pripelje do tega, da se po vsej Avstro-ogrski zaprejo koncentracijska taborišča in da se tisoči političnih internirancev vrnejo domov; obsedno stanje se nadaljuje, vendar preživi samo sebe in se zlomi pod bremenom svojih okovov.

V teh tednih Cankar piše črtice, ki jih cenzura prepove natisniti, tako denimo *Sanje infanterista Blaža*, vendar hkrati objavlja v nadaljevanjih — od januarja do marca — kratek roman, ki ga bo prijatelj kritik in pisatelj Alojz Kraigher označil za njegov »labodji spev«, *Hudodelec Janez*, za véliko noč pa napiše članek *Naše veliko jutro*, ki se sklene z enakimi gesli, kot v teh dneh — iz Moskve — obkrožijo Evropo: »Uprimo oči v sonce: naše veliko jutro je blizu, v lica nam diha rosna zarja njegova.«

V *Podobah iz sanj* je zapisal: »Treba je bilo, vsa znamenja so pričala, vsaka žila pod kožo je koprnela, da se takoj, nemudoma, še ta hip zgodi nekaj silnega, nadvse pomembnega.« V tej mrzli pomladi leta 1918 Cankar torej ve, kaj se dogaja, in si tega tudi želi, nič več ni zavržen in nikoli ni bil manj sam in zapuščen: vihar, ki privzdiguje ljudstva, pretresa tudi njegovo stranko in opozicija ga priznava tako rekoč za preroka in svojega glasnika.

Kulturno združenje tržaških socialističnih Slovencev *Ljudski oder* je v rokah opozicije; marca ga povabi, naj spregovori o temi — *Očiščenje in pomlajenje* — ki jo je bilo čutiti že na tolikernih straneh njegove knjige; in 20. aprila, po petih letih političnega molka in notranjega izgnanstva, se Cankar napoti v Trst, da nastopi z enim svojih najbolj odmevnih govorov.

Čeprav se mu zdravje neustavljivo slabša, je srečen, kar prekipeva od upanja in vere v prihodnost. Iz mesta, ki ga pomlad čudovito pomlaja, obsedno stanje pa mu daje videz prikazni, piše 22. aprila svoji zaročenki: »Sploh sem s tem svojim izletom v Trst tako zadovoljen, kakor nisem bil prej z nobenim. Le Tebe ni bilo, Milena moja! — Kadar pridem vdrugeč, pojdeš z menoj, pa ne kot prijateljica, temveč kot žena!« Ne bo se več vrnil, nikoli se ne bo oženil z milo Mileno: je to sploh pomembno? Kdo bi vedel. Piše ji: »Predavanje se je izvrstno obneslo. Odločili so se za véliko dvorano in ta je bila natlačeno polna. Ko sem dovršil in vstal, so ljudje sedeli in ploskali in se niso hoteli vzdigniti, dokler nisem stopil z odra.«

Vojni komisar je večkrat zagrozil, da mu bo vzel besedo; zunaj je bila zatemnitev in tudi dvorana je bila le slabo razsvetljena; brati je moral ob sveči: govoril je v jeziku, ki je združeval slog in odmeve njegovih najboljših mojstrov, govoril je kot ustanovitelj stranke in kot prerok svojega naroda.

In tako je tudi lahko storil. Lahko je jedko napadel birokracijo in politiko stranke, ki ji je pripadal že od začetka, ko je bil sam tako rekoč še mladenič, socialdemokracija pa »nekakšna politična sekta, ki je tako rekoč izobčena iz države in ki jo stražijo od vseh strani policisti in državni pravdniki«; leta 1907 je bil njen kandidat na prvih političnih volitvah in v Ljubljani je dobil največ preferenčnih glasov na njeni listi; v socialdemokratskem ozračju so nastala njegova največja dela. In lahko je govoril tudi kot prerok tega naroda, ki mu je posvetil — »puntar in razkolnik, skrunilec slovenskega književnega devištva« — strani ljubezni, ki spadajo med najbolj silovito in najbolj pretresljivo, kar jih je bilo kdaj napisanih

v njegovem jeziku: vse do strani iz *Podob iz sanj*, v katerih on sam postane v vsem svojem bistvu luč.

Duhovna oporoka, politični in preroški razglas, bleščeča pesnitev o prihodnosti: kakorkoli že beremo njegov tržaški govor, vidimo ga kot sen, ki se je porodil iz teh »podob«; njihov razvoj je in njihova protipesem, drugo krilo diptiha, kjer se vizija svetlobe postavlja po robu grozi z enako neizogibnostjo, kot se dan menjuje z nočjo.

Kajti prav »leta grozot« so tista usodna surovina, iz katere se bo tako očitno vnovič rodil njegov narod: »Jaz vidim oči, ko so gledale grozot grozoto in so zdaj zamišljene, temne in udrte; vidim lica, razjedena in izgledana od bolečin. Ali iz globine teh razpaljenih oči, ki so gledale smrti v obraz, sije kakor luč iz temè novo spoznanje življenja in smrti; s teh zagorelih, izgledanih lic odseva moška zrelost, pogum in moč.« In prav iz najglobljega trpljenja — iz temačne, vrtoglave glasbe *Podob iz sanj* — se rodi nezadržna potreba ne samo po »svobodni, neodvisni, demokratični Jugoslaviji«, ampak tudi po svetu svobodnih narodov, po novi človečnosti, ki bo globoko prerojena in pristna, saj bo utemeljena na skrajni in neizprosnih resnici tega trpljenja.

V tem procesu prerojenja najdejo ta »leta groze« svoje odrešenje, in prav to je téma *Podob iz sanj*: »Nikoli še nobena solza,« poudari Cankar z navedkom iz Konca, »ni bila potočena zastonj, nikoli še nobena kaplja krvi ni bila prelita zastonj!«; in v svetlobi tega procesa Cankar v Trstu — kjer so Slovenci številnejši kakor v Ljubljani — sestavlja mrliški list in hkrati nov rojstni list svoji stranki, ki se mora »očistiti«, če hoče preživeti in stopiti na čelo ljudskega upora, če hoče najti v mladih središče svojega preroda.

Ko je Cankar javno — in v biblijskem tonu — potrdil svojo revolucionarno in socialistično vero, je s tem odgoval tudi liberalnim in katoliškim slavospevom iz preteklih mesecev; s prav tako biblijskim napadom na slovensko socialdemokracijo in »avstromarksizem« nam razkrije doslej zamolčano ozadje katastrofe, v katastrofi, iz katere so se rodile najbolj tragične in obupane njegovih »podob iz sanj«. »Trpi, srce, potrpi, molči,« je zapisal leta 1915, v letu svoje nesrečne vojaške službe, »v tej noči gnusobe, sramote in bridkosti; molči in čakaj.« Na tržaškem *Ljudskem odru* se končno razodene najgloblje bistvo teh »podob«, »noč« se razblini, končan je čas čakanja in molka, njegova beseda lahko spet najde samo sebe — kljubovaje kot zmerom vsakršni cenzuri — v radikalni »slutnji zarje«.

III

Na začetku leta 1913 je objavil nežno »ljubeznivo pravljico« *Milan in Milena*; toda jeseni istega leta je začel pisati *Moje življenje*, ki je v podobnem odnosu do prejšnje »pravljice«, kot so *Podobe iz sanj* do njegovega drugega dela: vmes stoji prepad. Vojna, ki jo bodo kmalu imenovali »vélika vojna« ali »svetovna vojna«, v tem letu na Balkanu dejansko že pripravlja svojo generalko. Avsto-ogrsko izzove vojno s Srbijo in mobilizira, da bi jo pregazila; strelji pokajo onstran njenih meja, vendar so v spopad vpletene tudi njena ljudstva, predvsem pa jugoslovanski narodi; in ko Cankar 12. aprila terjá od ljubljanskega županstva federalno jugoslovansko republiko za

Slovence, Hrvate in Srbe iz cesarstva, intonira s tem Avstro-ogrski prvi in najglasnejši *De profundis*.

Izziv je nezaslišan: pisatelja obtožijo, da kali javni red; in čeprav je izjavil, da je izrekel samo svoje osebno mnenje, so razpustili delavsko združenje *Vzajemnost*, ki je organiziralo predavanje.

Tega leta so prvomajske socialistične manifestacije še posebej veličastne. Preteče nekaj dni in 9. maja se začne proces proti Cankarju. Preden se proces konča, mu junija še uspe napisati, kako »nobena sila na svetu« ne bo zmogla »vzeti« internacionalističnih načel in idealov socialdemokracije, saj so »vredni srca in razuma«. Vendar pa Avstro-ogrske ne ustavi njeno mogočno socialistično gibanje — kljub izjavi o »vojni proti vojni«, ki jo nekaj mesecev pred tem izoblikuje internacionala v Baslu — ampak pritisk zavezniških sil, Nemčije in Italije; in 21. avgusta je lahko Cankar »miroljubno« obsojen na teden dni zavora; tega septembra prebije v ljubljanskem okrožnem zaporu.

Seveda, na procesu so bili z njim prijatelj Etbin Kristan, eden zgodovinskih vodij socialdemokracije, pa stari prijatelj Oton Župančič in še en prijatelj: vendar, kje so jeseni »korenine«, o katerih je pisal spomladi? Kaj je zdaj z zvezo med »srcem in razumom«, ki naj bi te korenine tako okreplila, da jih ne bi bilo mogoče več izrjavati?

»In kar sem lahko gledal in poslušal,« bo zapisal pozneje v *Podobah iz sanj*, »obtipal in občutil, je bila časih daljna prisposoda resnice, ponavadi pa je bila potvora in laž.«

Ko si jeseni 1913 Evropa baletov Excelsior in Panamskega prekopa podaja roko z Evropo »marksističnih fraz«, se zdijo te »korenine« prazen veter, vsesplošna »potvora in laž«, Cankar pa je videti kot prikazen na potovanju — da bi spet zajel sapo in se dokopal do svojega telesa — k otroštvu in globinam svojega bitja: kakor da zdaj lahko še edinole tu najde »korenine«, ki so izginile okoli njega. »Zdi se mi,« je zapisal spomladi 1914 čisto na koncu *Mojega življenja*, »da bi bilo koristno, če bi vsak človek očitno povedal o svojem pravem življenju vse, kar more. Nikakor ne zato, da bi se razkazoval po vlačugarsko, tudi zato ne, da bi pisal povesti ljudem v pouk in zabavo, temveč edinole, da se razgleda sam po prostranih poljanah svoje duše, da sega mukoma in trepetoma iz prepada v prepad svojega bitja, da išče dna.«

Moje življenje, pesem, zavezana potrebi po »luči«, z vso tesnobo razkriva ravno pomanjkanje luči; to je zagrizen boj proti »potvori in laži« časov, ki jih že sluti in razkrinkuje, to je hkrati že iskanje poti za beg; kajti čeprav je Cankar »prepričan, da ima njegovo življenje simbolno vrednost in da v njem odsevata geneza in razvoj sodobne slovenske zavesti (Bruno Meriggi, Jugoslovanska literatura, Milano 1970)«, in zato išče v sebi in prvih koreninah svoje pesmi, se pravi v revščini in ljubezni, v katerih se je rodil, ves svoj narod, se vendarle vrti predvsem v preteklosti in v tem ostaja sam.

V članku *Kako sem postal socialist*, napisanem junija 1913, mu je zadoščalo nekaj skopih vrstic, da je živo opisal svoje življenje, ki ga je žareča prihodnost potiskala naprej; na zadnjih straneh *Mojega življenja* se zdi zemlja kot kraj temačnih senc, na njej se že zgošča v temo tista mračna človeškost, iz katere bodo zrastle »podobe iz sanj«.

»Umetnik,« priznava Cankar z enkratno in brezbrambno iskrenostjo, »je tisti otrok, ki poje v gozdu, da bi ne skoprnel od strahu. Ne išče se — ušel bi si rad.« Mar že nismo blizu Koncu iz *Podob iz sanj*?

Zadoščalo bo, da bo to »luč dneva«, ki jo je v *Mojem življenju* iskal tako daleč, premagala »noč gnusobe, sramote in bridkosti«, noč vojne: in dobili bomo najbolj tragične in pretresljive »podobe iz sanj«; tako se bo ta »luč« prepustila — da ne bi dokončno ugasnila — arhaičnemu upanju v čudež.

IV

Zadnje strani *Mojega življenja* so izšle 13. junija v Ljubljani; le nekaj dni za tem so počili v Sarajevu strelji iz pištole; v primeri z njimi so bile Cankarjeve besede kot nekakšen tesnoben eksorcizem, kot votivni dar slovenskega otroštva v Pierrotovih oblačilih proti katastrofi, ki jo je Cankar šele slutil, v resnici pa je bila že na pohodu.

Prav zaradi te slutnje katastrofe, je njegova usoda postala še toliko bolj tesnobra: katastrofa ga dobesedno oblega, ne da bi se ji mogel izogniti, s svojo razsežnostjo in globino presega vsakršno domišljijo.

Če pogledamo to poletje 1914: mar se mu ne ruši prav vse, kar mu je ljubo in kar mu je do zdaj največ pomenilo? V sramotni inerciji se ne podira samo njegova mala stranka, ampak celotna avstrijska stranka, ki je bil nanjo tako vezan, in ne samo ta, ampak celotna internacionala; ne podira se samo njegov narod, ampak vsi evropski narodi, in z njihovo kulturo tudi slovenska kultura: in v teh hkratnih katastrofah razpada na kosce tudi njegova eksistenca.

»Prekрасno jutro je bilo! Poletje brez primere!« je zapisal Cankar o tem 23. avgustu, ko se — kot v kakem Kafkovem romanu — pri njem »prikažeta dva detektiva, dva čedna gospoda« in ga brez besed odpeljeta »h gospodu nadkomisarju doktorju Skublu«, »prijaznemu in evropskemu možu«, od njega pa na ljubljansko vojaško sodišče in na Grad.

Od 10. avgusta je bil na Vrhniki, kjer je negoval ostarelega očeta, osamljenega in bolnega; dne 12. avgusta so ga aretirali tamkajšnji žandarji, sodnik pa ga ni hotel soočiti s pričami; teden dni pozneje ga je Skubl sicer spustil, vendar sta ga »dva čedna gospoda« — brez vsakršnega pojasnila in ne da bi mu bila pustila vsaj toliko časa, da bi bil šel pozdravit očeta — odpeljala s sabo, tako da se je prav kmalu znašel v celici št. 4 slovenskega Spielberga. Dne 31. avgusta mu umre oče. Da bi Ivan lahko prišel vsaj na pogreb, se bratranec Izidor ponudi oblastem kot nekakšen talec, vendar Cankar ne dobi dovoljenja... Zdaj smo že pri Sencah (1915), pri eni najbolj intenzivnih, pretresljivih in popolnih zgodb iz *Podob iz sanj*.

Sence se nanašajo na prve mesece vojne. »Ali je mogoče,« se sprašuje Cankar, nenadoma ves »bled in star« zaradi očetove smrti, da se je to zares primerilo? Kako naj to razumemo? Ne gre samo za morije v strelskih jarkih, ampak za katastrofe — brez meja in brez slehernih vrednot — ki so prisile narode, da so jih prenašali in hkrati vzdrževali. Treba je predvsem začutiti ta padec vrednot v njegovem trajanju — ta pa niha med travmo in apatijo, ki sega od tesnobe do groze — in razumeti, od kod izvira najbolj bleščeča vrtoglavost *Podob iz sanj*, razumeti njihovo najglobljo, svetlo no-trajnost, ki jim zagotavlja ravnotežje med popolnim obupom in popolnim

uporom, in ne nazadnje napetost — zaradi katere so enkratne v evropski literaturi — v kateri trepetajo na »ničelni stopinji« človečnosti in se od tu žareče vzpenjajo v neskončnost: v tej »ničelni stopinji« in žareči čustvenosti bržkone tiči poslednja in univerzalna skrivnost vsakršne vojne, in to je tudi nezgrešljivi pečat tega Cankarjevega dela.

»Vidiš, da se je to moglo zgoditi,« si je odgovarjal Cankar v Kadetu Milavcu (1916), »ker se je res zgodilo; in vendar ti je nerazumljivo.«

Cankar, ki je pred vojno v Beli krizantemi zapisal: »Moje delo je slutnja zarje, vsaka moja beseda in vse moje življenje,« je konec oktobra po vrnitvi z Gradu pisal prijatelju: »Vidim, da je začasno slovenska literatura in umetnost nemogoča. In mi smo čisto natanko ribe na kopnem.«

Le kako naj mu ne bi zmanjkalo sape? Vendar se upre in dela naprej. Novembra objavi sarkastičen in grenak obračun svojih zaporniških izkušenj oziroma opiše, »kako je živel slovenski narod vse do avgusta meseca leta 1914,« pod pomenljivim naslovom *Tišina*; decembra pa v obliki metafore Poejeve povesti, prirejene za tedanje čase, objavi zgodbo *Šminka*, ki se sklene s temi besedami: »Ko sem prebral to zgodbo, nisem mislil ne na šminko (. . .) ne na gospoda Froissarta in njegovo žlahto, temveč na kulturo dvajsetega stoletja in na evropsko civilizacijo. Popravil bi tudi rad, da našminkana prababica ni bila stara le dvainosemdeset, temveč deset tisoč in dvainosemdeset let.«

Časi obsednega stanja so, vlada budna cenzura: vendar Cankar ne popušča, še naprej izraža svoje mnenje o vojni in kulturi, ki se vojni ne upira, ampak jo celo podpira. Morda mu zmanjkuje sape, nikakor pa ne poguma. Vendar pa isti mesec piše svoji najljubši mali nečakinji: »Pustó je življenje, Zora, tako pustó, da bi človek najrajši pobegnil pred ljudmi in pred samim seboj. Kdo bi pel in pisal, kadar je duša slabe volje, kakor meglen večer? — Družbe ni in je tudi prav nič ne pogrešam. Tako se mi zdi, kakor da so vsi ljudje spremenjeni, nezaupni, nekako váse zaklenjeni. Prav z nikomur se ne dá govoriti odkrite besede, prijatelji so postali tujci. Zato je najboljše, da živi človek sam záse in da se v samotni pogovarja s svojimi mislimi, pa naj bodo lepe ali žalostne.«

Imel je dovolj časa, da je lahko »živel sam záse«, čeprav mu položaj ni dopustil več nobene »lepe« misli: leta 1915 izkušnji zapora na Gradu sledi izkušnja kasarne, in sicer o 17. pehotnem polku v Judenburgu na Štajerskem; konec leta je odpuščen zaradi slabega zdravja in vrne se na Rožnik in tu — od koder je lahko večkrat slišal topovske strele z italijanske fronte — »zaklenjen v noč svoje groze«, še naprej piše proti vojni, vse do jecljanja se spopada z neizrekljivim, vse do »krika srca v svetu brez srca«, do halucinantnega Konca v *Podobah iz sanj*.

V

Toda spomladi 1918 v Trstu lahko končno zasluti Petra Klepca, ki odlaga breme, in kralja Matjaža, ki se pripravlja, da bo dal znamenje za vstajo vsem narodom sveta; in njegova »slutnja zarje« ima zdaj moč creda in trdnost vere. »Jaz vérujem v to družino svobodnih národov! Jaz vérujem, da bo iz te brezprimerne preizkušnje izšlo *prerajeno* človeštvo! Bil bi hinavec in lažnivec, če bi se imenoval socialista, pa bi v globočini svoje duše ne *véroval*

v svoje ideale!« je vzkliknil na *Ljudskem odru*; in ko se dva meseca pozneje obrne na socialistično opozicijo in ljubljanske delavnice, pribije: »Za slovo, prijatelji, vam rečem besedo iz srca: *verujmo!* Ker le v veri je moč in zmaga in odrešenje!«

Že od aprila 1913 ni govoril v ljubljanski mestni hiši; ko se zdaj obrača na delavce, »dvakrat sužnje«, da bi povzdignil odločilno vlogo, ki jim zgodovinsko pritiče v prerodu slovenskega naroda in kulture, lahko govori v imenu starega združenja *Vzajemnost*, ki se je pred kratkim ponovno organiziralo pod imenom *Svoboda*: v ozračju obsednega stanja in bede, a tudi navdušenja in trdnega upanja. »Temeljito in v pesniški dikciji,« na kratko o predavanju poroča neznani notičar v *Naprej*, »je povedal pisatelj resnične besede o naši žalostni preteklosti in nas bodril k veri in upanju v lepšo, boljšo bodočnost.«

Le nekaj dni pozneje se na Piavi sesuje zadnja avstro-ogrska ofenziva: s tem porazom se začne konec cesarstva, ki ga oktobra, že razdenejo lastni narodi, končno pa porazi še italijanska vojska. Vendar je Ivan zdaj, kot je pisala Milena Rohrmanova svoji prijateljici, »bolan, hudo bolan«; življenje mu poteka med Blejskim jezerom, Ljubljano in bolnišnico.

Življenje je podelilo še zadnji dar in milost človeku, ki je tako ljubil otroštvo in toliko pisal o njem, ki je posejal z učitelji toliko svojih del: zadnjikrat je lahko namreč govoril na učiteljskem zborovanju in se prek njega obrnil na otroke in na tiste »matere-delavke«, ki jim je v svojem junijskem predavanju zaupal prihodnost Slovenije. Ko se 5. septembra pojavi v dvorani ljubljanske mestne hiše pred več kot 1500 učitelji (večina je bila učiteljic, saj so bili skoraj vsi moški na fronti), ga sprejme dolgo in navdušeno ploskanje. Med ploskajočimi pa jih veliko tudi joče. Nihče ni potem več videl v javnosti človeka, ki ga je eden od navzočih opisal kot največjega učitelja slovenskega naroda.

S težavo je stal na nogah, dosti starejši od svojih dvainštirideset let, in spregovoril samo te besede: »Pripovedujte otrokom, ki jih učite in vzgajate, da ste hlapci; da vam še kruha ne dajo. To jim povejte, tako jih učite. — In ve, učiteljice, ki ste že matere in še boste matere, povejte svojim otrokom, kako so nas uklepali in zapirali, kako so nas kakor razbojnike vlačili po ječah in kako nam niso pustili govoriti. Vse to jim povejte in zmerom jim pripovedujte.«

Le kateri umetnik, kateri politik je kdaj z bolj čudovito močjo spodbujal svoj narod k uporin in k človeški prihodnosti?

Dne 6. decembra so Cankarja zaradi nesrečnega padca spet odpeljali v bolnišnico. Ven ni prišel več: sreča lahko prav tako ubije kakor skrajno trpljenje. In v teh dneh je videl svoje ljudstvo — po tisoč letih suženjstva — kako je postalo svoboden narod, videl je, kako se rojeva Jugoslavija, in smrt mu je preprečila, da bi uzrl njeno despotsko in monarhično naravo.

Dne 11. decembra mu je svobodna slovenska oblast določila slovesen državni pogreb.

Prev. Jaša Zlobec